

«БЕКИТЕМИН»

С. Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университетинин ректору,
п.и.д., профессор
Д. К. Омуралиева
2018-жылдын 16-ноябры

**С. Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университетинин филология
факультетинин «Кыргыз тили жана адабияты»
кафедрасынын отурумунун
№ 4-протоколу**

Нарын шаары, С. Орозбак уулу көчөсү, 25

2018. 16. 11.

Отурумдун тарайымы: Б.Аман кызы- С.Нааматов атындагы НМУнун кыргыз тили жана адабияты кафедрасынын башчысы, пед.и.к., доцент;

Отурумдун катчысы: Б. Жусуева – С.Нааматов атындагы НМУнун Окумуштуулар Кенешинин окумуштуу катчысы, пед.и.к.

Катышкандар:

Койчуманова Н.Ж. - Экономика жана финансы институту, филология и.доктору(10.01.01) (рецензиясы тиркелет);

Бокешова М. Т. - Ж.Баласагын атындагы КУУ, филология и.к.(10.01.01),(рецензиясы тиркелет);

Жантаев А. С. - филология.и.к., профессордун милдетин аткаруучу (10.01.01) (пикири тиркелет);

Жаныбаева М. А. - Ж. Баласагын атындагы КУУ, филология и.к.(рецензиясы тиркелет);

Чоробаева Н. А. – С. Нааматов атындагы НМУнун илимий иштер боюнча проректору, филология.и.к., профессордун м.а. (10.02.20);

Эгимбаева Ж. Б. – С. Нааматов атындагы НМУнун роман-герман тилдери кафедрасы, пед.и.к., доцент (13.00.02);

Сатылган кызы Г. – С Нааматов атындагы НМУнун кыргыз тили жана адабияты кафедрасынын окутуучусу, филология и.к., доценттин м.а.;

Таштанкулова Ж. Ж. – С. Нааматов атындагы НМУнун “Филология” факультетинин деканы, пед.и.к.(13.00.02)

Касаболотова Г. А. - С. Нааматов атындагы НМУнун тилдер кафедрасынын башчысы, пед.и.к., доценттин м.а.(13.00.02) ;

Аскар уулу Таалай – С. Нааматов атындагы НМУнун кыргыз тили жана адабияты кафедрасынын улук окутуучусу;

Иманалиева Ж. К. – С.Нааматов атындагы НМУнун тилдер кафедрасынын улук окутуучусу;

Мукашова А. С. – С. Нааматов атындагы НМУнун кыргыз тили жана адабияты кафедрасынын окутуучусу;

Ысакбаева З. – С. Нааматов атындагы НМУнун кыргыз тили жана адабияты кафедрасынын окутуучусу;

Керимкулова Э. М. - кыргыз тили жана адабияты кафедрасынын лаборанты.

Күн тартибиндеги маселе:

1. С. Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университетинин кыргыз тили жана адабияты кафедрасынын окутуучусу Токтомаметова Жазгул Асылбековнанын «Абдулхай Алдашевдин эссеистикасынын баалуулуктук мазмуну» аттуу 10.01.01 – кыргыз адабияты адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын кол жазмасын талкуулоо.

Угулду: Урматтуу бүгүнкү отурумдун катышуучулары! Кафедранын аспиранты Ж. А. Токтомаметованын 10.01.01 – кыргыз адабияты адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган «Абдулхай Алдашевдин эссеистикасынын баалуулуктук мазмуну» аттуу диссертациялык ишин талкуулоону ачык деп жарыялаймын.

Ж. А. Токтомаметова жогорку билимдүү филолог-окутуучу. Анын диссертациялык ишинин илимий жетекчиси болуп ф.и.к., профессордун милдетин аткаруучу Жантаев Адилбек Сүйүндүкович 2014-жылы 26-декабрында Нарын мамлекеттик университетинин Окумуштуулар кеңешинин №4/5 протоколу менен бекитилген. Бүгүн талкууга коюлуп жаткан диссертациянын кол жазмасына Экономика жана финансы институтунун 10.01.01 – кыргыз адабияты адистиги боюнча ф.и.д. Койчуманова Н., Ж. Баласагын атындагы КУУнун 10.01.01 – кыргыз адабияты адистиги боюнча ф.и.к. Жаныбаева М. А., Ж. Баласагын атындагы КУУнун 10.01.01 – кыргыз адабияты адистиги боюнча ф.и.к. Бокешова М. Т. рецензияларын беришкен. Ошондой эле изденүүчүнүн ишине илимий жетекчи катары ф.и.к., проф.м.а Жантаев А. С. өз пикирин берген. Анда эмесе диссертациялык изилдөөсүнүн мазмуну боюнча баяндама жасоо үчүн изденүүчү Токтомаметова Жазгул Асылбековнага сөз берели. Баяндама үчүн 12-15 мүнөт убакыт берилет.

Ж. А. Токтомаметова: Саламатсыздарбы, урматтуу бүгүнкү отурумдун катышуучулары! Урматтуу отурумдун төрайымы! Диссертациялык иштин темасы “Абдулхай Алдашевдин эссеистикасынын баалуулуктук мазмуну” деген аталышта 2014-жылы С.Нааматов атындагы НМУнун Окумуштуулар кеңеши тарабынан бекитилген. Илимий жетекчи болуп филология илимдеринин кандидаты, профессордун милдетин аткаруучу Жантаев Адилбек Сүйүндүкович дайындалган. Ошондон бери ушул диссертацияны ийгиликтуу аткаруунун үстүнөн иштеп келдим.

Башында эле айта турган сөз, Абдулхай Алдашев ким экенин көпчүлүк тааный бербейт. Ал кыргыздын белгилүү окумуштуусу, педагогу жана жазуучусу. Бул киши өзүнүн согуш темасындагы терең мазундуу романдары менен окурмандарга таанылган. Бирок ошол романдар, атап айтканда, “Жертөлөдө ой толгоо”, “Казат селинде”, “Өх, бүттүкпү” романдары кыргыз адабият таануусунда жакшы изилдене элек. Биз ушул романдарды баалуулуктук аспекттен изилдөө максатын астыга койдук.

XX кылымдын аягында көркөм чыгармачылык ишмердүүлүккө аралашып, «Жертөлөдө ой толгоо» (1997-ж.), “Казат селинде” (1998-ж.), “Өх, бүттүкпү” (2001-ж.) деген роман-эсселерин окурмандар журтуна тартуулаган калемгер Абдулхай Алдашевдин эссеистикасы азырынча тийиштүү адабий-сынчыл жана илимий-теориялык аңдоодон өткөрүлө элек. Дегеле, А. Алдашевдин чыгармачылыгына кайрылып, илимий эмгек жазгандардын катары сейрек. Ал тууралуу аз-маз эмгектер белгилүү кыргыз окумуштуусу, педагогу, котормочусу, жазуучусунун чыгармачылык ишмердүүлүгүнүн эссеистик багыты тууралуу бүтүндүккө ээ толук элес бербейт.

Изилдөөнүн актуалдуулугу – бул Абдулхай Алдашевдин эссе жанрындагы ишмердүүлүгүнүн кыргыз адабиятындагы ордун, анын тематикасын, проблематикасын, баалуулуктук мазмунун, чагылтылган баалуулуктар тутумун биринчи жолу комплекстүү илимий талдоого алуу болгонунда жатат. Бүгүн А. Алдашевдин роман-эсселерин жаңыча баалоо мезгили келди, бул алардын баалуулуктук мазмунун ачуусуз мүмкүн эмес. Жазуучу

А. Алдашев өзүнүн роман-эсселерин жашы улгайып, турмуштук тажрыйбасы артып, акыл-эси толуп турган убагында жарыялаган, бул анын эссеистикасына жалпы адамзаттык баалуулуктарды камтыган чыгармачылык өнөркана катары мамиле кылууга мүмкүндүк берет. Мындан тышкары, адабият теориясында документалдык-публицистикалык жанрларга көңүл буруунун жалпы жогорулоосуна байланыштуу эссе жанрынын теориясы жигердүү иштелүүдө, бул жанр кыргыз адабиятына орус адабиятынан, ал эми орус адабиятына өз кезегинде дүйнөлүк адабияттан ошуп кирген. Ушунун өзү эссеистиканын тамыры тереңде экенин, анын түптөлүүсүнө, өнүгүүсүнө жана изилденүүсүнө олуттуу илимий изилдөө жасоо зарылдыгын айгинелеп турат. Бул жагынан алсак, биздин эмгек эссе жанрынын теориясын тереңдетүүгө да аздыр-көптүр салым болот.

Изилдөөнүн максаты – Абдулхай Алдашевдин документалдуу трилогиясынын («Жертөлөдө ой толгоо» (1997), «Казат селинде» (1998), «Өх, бүтүкпү» (2001)) материалында анын эссеистикасынын баалуулуктук мазмунуна комплекстүү талдоо берүү болуп саналат. Калемгердин эссе табияттуу, эссеистикалык маанайдагы романдарын адабий талдоого алуу менен биз ал өз чыгармаларында чагылдырган, сыпаттаган жалпы адамзаттык баалуулуктарды ачып, мунун негизинде анын романдарынын баалуулуктук мазмунун айкындай алабыз.

Изилдөөнүн милдеттери – диссертацияда коюлган максаттан чыгып, анда төмөнкүдөй милдеттер чечилет:

- дүйнөлүк адабияттагы эссе жанрынын изилденишине сереп жасоо;
- эссе, эссеистика, эссеизация, эссеизм, роман-эссе түшүнүктөрүнө мүнөздөмө берүү;
- Абдулхай Алдашевдин эссеистикасынын изилденишине сереп жасоо
- Абдулхай Алдашевдин эссеистикасын баалуулуктук өңүттө изилдөө зарылдыгын аныктоо;
- Абдулхай Алдашевдин эссеистикасын баалуулуктук изилдөөнүн объектисин жана предметин аныктоо;
- Абдулхай Алдашевдин эссеистикасын баалуулуктук изилдөөнүн методологиясын сыпаттоо;
- Абдулхай Алдашевдин эссеисттик үчилтигинин баалуулуктук мазмунун ачуу;
- Абдулхай Алдашевдин эссеистикасын баалуулуктук изилдөөнүн илимий-теориялык негиздерин талдоонун натыйжаларын сыпаттоо;
- Абдулхай Алдашевдин эссеистикасын баалуулуктук изилдөөнүн объектисин, предметин жана методологиясын иликтөөнүн натыйжаларын сыпаттоо;
- Абдулхай Алдашевдин эссеистикасын талдоонун негизинде изилдөөнүн жаңы багыттары тууралуу практикалык сунуштарды берүү.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы. Иштин жаңычылдыгын анда Абдулхай Алдашевдин эссеистикасынын баалуулуктук мазмунун изилдөө алгач ирет жүргүзүлгөндүгү түзүп турат. Мындан тышкары, темага байланыштуу адабият таануу илиминдеги эссе теориясынын калыптануусу жана өнүгүүсү ырааттуу талдоого алынат.

Алынган натыйжалардын теориялык жана практикалык маанилүүлүгү. Бул диссертациянын илимий тыянактары, корутундулары жалпы эле кыргыз профессионал жазма адабиятынын көрүнүктүү өкүлдөрүнүн чыгармачылыктарын, алар жараткан көркөм-адабий туундуларды баалуулуктук аспектке талдоо боюнча мындан кийин жүргүзүлүүчү илимий изилдөөлөргө теориялык негиз, таяныч болуп бере алат. **Иштин теориялык маанилүүлүгү**, ал бир жагынан эссе жанрдык формасынын теориясын иштеп чыгууга, экинчи жагынан – конкреттүү автордун – Абдулхай Алдашевдин эссеистикасынын өзгөчөлүктөрүн ачууга көмөктөшкөндө жатат. Анын материалдары ХХ кылымдагы кыргыз профессионал жазма адабиятындагы эссе жанрынын тагдыры тууралуу келечектеги илимий талаштарда аргумент болуп кызмат өтөй алат. Биздин изилдөө бүткүл заманбап маданиятты эссеизмдин руху тепчип өтөт деген көз караштын пайдасына аргументтерди сунуштайт.

Диссертациянын практикалык маанилүүлүгү анын материалдары кыргыз адабият таануусу боюнча илимий иштерде жана окуу курстарында, ХХ кылымдагы кыргыз адабияты боюнча атайын курста колдонула аларында жатат. Ошондой эле ЖОЖдордо

Абдулхай Алдашевдин чыгармачылык өнөрканасын, айталы, роман-эсселерин тереңдетип окутуп-үйрөтүү процессинде колдонулат. Мындан сырткары, кыргыз профессионал жазма адабияты боюнча окуу басылмаларын, окуу китептерин, окуу-усулдук куралдарды, көрсөтмөлөрдү, колдонмолорду түзүүдө пайдаланылат.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

1. Эссе жанрдык формасынын эволюциясы узак мезгилди ичине алат, бул жанрдагы чыгармаларды бардык улуттук адабияттардан кездештирүүгө болот.

2. Абдулхай Алдашевдин согуш темасындагы романдары эссе жанрдык формасына кирет, муну алардын документалдуу-публицистикалуу, философиялуу, руханий-адептик мүнөзү аныктап турат.

3. Абдулхай Алдашевдин роман-эсселеринде жалпы адамзаттык маанилүү баалуулуктарга карата автордук ой толгоолор, идеялар, көз караштар камтылган, алар автордун көп жылдык турмуштук тажрыйбасынан агылып чыккан.

4. Абдулхай Алдашев-эссеисттин өзүнө таандык чыгармачылык манерасы жана этикалык-эстетикалык көз караштары бар.

5. Абдулхай Алдашевдин эссеистикасын талдоо бизге кыргыз адабият таануусунда эссе жанрдык формасындагы башка чыгармаларды да иликтөө үчүн чыйыр салып берет.

Изденүүчүнүн жекече салымы. Изилдөөнүн темасына байланыштуу илимий-теориялык, фактылык маалыматтарды талдоого алуу, жуурулуштуруу аркылуу жетишилген илимий корутундулар изденүүчүнүн жекече салымы болуп саналат. Мындан тышкары, диссертант жеке өзү дүйнөлүк адабияттагы эссе жанрынын изилденишине сереп жасаган; эссе, эссеистика, эссеизация, эссеизм, роман-эссе түшүнүктөрүнө мүнөздөмө берген; А. Алдашевдин эссеистикасынын кыргыз адабият таануусунда изилденишине сереп жасаган; А. Алдашевдин эссеистикасын баалуулуктук өңүттө изилдөө зарылдыгын аныктаган; А. Алдашевдин эссеистикасын баалуулуктук изилдөөнүн объектисин жана предметин туура аныктай алган; А. Алдашевдин эссеистикасын баалуулуктук изилдөөнүн методологиясын туура сыпаттап берген; А. Алдашевдин эссеисттик үчилтигинин баалуулуктук мазмунун ачууга жетишкен; А. Алдашевдин эссеистикасын баалуулуктук изилдөөнүн илимий-теориялык негиздерин талдоонун натыйжаларын сыпаттап берген; А. Алдашевдин эссеистикасын баалуулуктук изилдөөнүн объектисин, предметин жана методологиясын иликтөөнүн натыйжаларын сыпаттап берген; А. Алдашевдин эссеистикасын талдоонун негизинде кыргыз профессионал жазма адабиятындагы эсе жанрын изилдөөнүн жаңы багыттары тууралуу практикалык сунуштарды берген. Мына ушунун бардыгы изденүүчүнүн жекече салымына кирет.

Диссертациянын натыйжаларынын апробациясы. Бир катар республикалык жана эл аралык илимий-теориялык, илимий-практикалык конференцияларда изилдөөнүн негизги мазмуну боюнча конкреттүү баяндамалар жасалган:

- «Инновационные тенденции развития российской науки», VIII Международная научно-практическая конференция молодых ученых, Российская Федерация, г. Красноярск, 2015. Тема – «Ценностное значение эссеистической трилогии А. Алдашева»;
- II Халыкаралык түрки алами зерттеулерин симпозиумы, Казакстан Республикасы, Алматы шаары, 2015. Тема – «Жертөлөдө ой толгоо» роман-эссесинин баалуулуктук мазмуну»;
- «Проблемы лингвистики, методики обучения иностранным языкам и литературоведения в свете межкультурной коммуникации», I Международная научно-практическая Интернет-конференция, Российская Федерация, г. Орёл, 2016. Тема – «Эссеистическая манера изложения в романе «Думы в блиндаже» А. Алдашева».

Ошондой эле РИНЦ (Российский индекс научного цитирования) тутумуна кирүүчү «Актуальные проблемы социально-гуманитарного и научно-технического знания», «Духовная ситуация времени. Россия XXI век» илимий-методикалык журналдарында 2018-жылдын октябрь айында бардыгы төрт илимий макала жарык көргөн

Диссертациянын натыйжаларынын публикацияларда чагылтылуу толуктугу. Изилдөөнүн негизги жоболору 10 (он) публикацияда ачылып берилген. Тема боюнча жарык көргөн эмгектердин жалпы көлөмү 5,6 басма табакты түзөт.

Диссертациянын түзүмү. Диссертациялык иш киришүүдөн, үч баптан, тогуз параграфтан, баптар боюнча кыскача корутундулардан, жалпы корутундудан, практикалык сунуштардан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен жана тиркемелерден турат. Иштин негизги бөлүгүнүн көлөмү – 154 (жүз элүү төрт) бетти, адабияттардын тизмеси менен тиркемелер кошулгандагы жалпы көлөмү – 173 (жүз жетимиш үч) бетти түзөт.

Диссертациянын негизги мазмунун кыскача айта кетели. Изилдөөнүн 1-бабы “Абдулхай Алдашевдин эссеистикасын изилдөөнүн илимий-теориялык негиздери” деп аталып, бардыгы төрт параграфтан турат. **Биринчи параграфта** эссе жанрынын илимде изилдениши жөнүндө, **экинчи параграфта** эссе, эссеистика, эссеизм, роман-эссе түшүнүктөрү тууралуу, **үчүнчү параграфта** Абдулай Алдашевдин эссеистикасынын изилдениши туурасында, **төртүнчү параграфта** А. Алдашевдин эссеистикасын баалуулуктук өнүгтө изилдөө зарылдыгы жөнүндө сөз жүрөт. Негизи, А. Алдашевдин чыгармачылыгы кыргыз адабият таануусунда терең изилдене элек, анын романдарынын баалуулуктук мазмуну болсо такыр эле карала элек.

Диссертациялык изилдөөнүн экинчи бабы «Абдулхай Алдашевдин эссеистикасын баалуулуктук өнүгтө изилдөөнүн объектиси, предмети жана методологиясы» деп аталып, бардыгы 3 параграфтан турат.

Биринчи параграфта изилдөөнүн объектиси менен предметине көңүл бурулат. **Экинчи параграфта** изилдөөнүн методологиясы ачылат. **Үчүнчү параграфта** А. Алдашевдин романдарынын баалуулуктук мазмунуна талдоо жасалат. Кыскача баяндасак, диссертациянын негизги объектисин кыргыздын белгилүү жазуучусу А. Алдашевдин калеминен жаралган роман-эсселердин – «Жертөлөдө ой толгоонун», «Казат селинденин», «Өх, бүттүкпүнүн» - негизги канондук тексттери түзүшөт. Ал эми биздин изилдөөбүздүн негизги предметин көрүнүктүү жазуучубуз А. Алдашевдин эссеистикасынын баалуулуктук мазмуну, үчилтикке кирген роман-эсселеринде чагылтылган, ачылып берилген жалпы адамзаттык баалуулуктар түзүп турат. Биз жүргүзгөн адабият таануучулук изилдөөнүн илимий проблемасы – Абдулхай Алдашевдин эссеистикасында жалпы адамзаттык маанилүү баалуулуктар камтылганы, ошондуктан чебер калемгердин роман-эсселерине аксиологиянын методологиясын колдонуу менен илимий талдоо жүргүзүү зарылдыгы болуп саналат. Изилдөөнүн теориялык-методологиялык базасын окумуштуулар-изилдөөчүлөр А. А. Алексеевдин, Н. А. Аничкинын, В. И. Березкинанын, Н. И. Бушманованын, С. А. Гарушьяндын, П. А. Горпиняктын, А. Л. Дмитровскийдин, О. И. Дурованын, Н. В. Егорованын, К. В. Загородневанын, К. А. Зацепиндин, ошондой эле чет элдик окумуштуулар Т. Адорнонун, Г. Гуддун, Д. Друэринин, К. де Обалдианын, Т. Шевальенин эссе теориясына багышталган, эссе, эссеизация, эссеизм, эссеистика маселелери ар тараптуу каралып талданган илимий эмгектери, мндан тышкары кыргыз окумуштуулары К. Асаналиевдин, А. Бешкемпированын, О. Ибраимовдун, Б. Шамшиевдин Абдулхай Алдашевдин аталган үчилтигине байланыштуу жасаган илимий талдоолору жана адабиятчы А. Жантаевдин ХХ кылымдагы кыргыз адабиятын изилдөөдө баалуулуктуу методологияны колдонуу жаатындагы жаңычыл илимий макалалары түзөт. А. Алдашевдин романдарынын баалуулуктук мазмунуна келсек, автор, кудай, өлүм, өмүр, жакшылык-жамандык баалуулуктары жөнүндө терең ой жүгүртүүсү менен айырмаланат. Анын ой жүгүртүүсү текши эссеистик мүнөзгө ээ. Ошол себептен, автордун романдарын эссеистиканын туундулары катары кароого болот.

Иштин үчүнчү бабы, КР ЖАКы талап кылгандай, изилдөөнүн натыйжаларын сыпаттоого багышталат. Биз бул бапта А. Алдашевдин эссеистикасын баалуулуктук изилдөөнүн илимий-теориялык негиздерин талдоонун натыйжаларын, А. Алдашевдин эссеистикасын баалуулуктук изилдөөнүн объектисин, предметин жана методологиясын иликтөөнүн натыйжаларын сөз кылдык. Бул, кандайдыр бир деңгээлде кайталоо сыяктуу көрүнүшү ыктымал. Бирок биз КР ЖАКнын талаптарына ылайык изилдөө жасаганыбызды белгилейбиз.

Корутундулар жөнүндө айтсак, биз изилдөөнүн аягында бир катар тыянактарга келдик. Мисалы, А. Алдашевдин эссеистикасын изилдөөнүн илимий-теориялык негиздерин алсак, эссе жанрынын адабият таануусунда изилдениши, эссе, эссеистика,

эссеизация, эссеизм, роман-эссе түшүнүктөрүнүн адабият таанууда орун-очок алуусун, А. Алдашевдин роман-эсселеринин изилденишин, аларды баалуулуктук аспектте изилдөө зарылдыгы бардыгын, аталган автордун эссеистикасын баалуулуктук өңүттө изилдөөнүн объектиси менен предметин, методологиясын, үчилтик роман-эсселердин баалуулуктук мазмунун изилдөөнүн жыйынтыктарын чыгара келип, төмөнкүдөй бир катар тыянактарды жасоого болот:

1. Дүйнөлүк адабияттагы эссе жанрынын илимий-теориялык аңдаштырылышы ХХ кылымдын 70-80-90-жылдарында советтик окумуштуулар В. И. Березкинанын, Н. И. Бушманованын, Е. П. Зыкованын, Л. Ф. Компанцеванын, И. В. Устинованын, М. Г. Хелаянын жана чет элдик окумуштуулар Т. Адорнонун, Г. Гуддун, Д. Друэринин, К. Де Обалдианын, Т. Шевальенин ж.б. эмгектеринде жүргүзүлгөн. Кийинки окумуштуулар – А. А. Алексеев, Н. А. Аничкина, С. А. Гарушьян, П. А. Горпиняк, А. Л. Дмитриевский, О. И. Дурова, Н. В. Егорова, К. В. Загороднёва, К. А. Зацепин, О. Б. Иванов, Е. В. Маськова, Н. А. Никулина, Д. Н. Перевозов, Е. А. Постнова, Т. Э. Ратькина, Н. Б. Руженцева, Н. В. Славянская, С. Ю. Соломатина, Ю. Н. Сысоева өз изилдөөлөрүндө эссе теориясынын жалпы жоболорун ар башка улуттук адабияттардын материалдарына жана жеке авторлордун чыгармачылыктарына карата ыңгайлаштырып колдонушкан, бул эссе теориясынын андан ары тереңдөөсүнө, күчтөнүүсүнө түрткү болгон.

2. Илимий адабияттарда берилген маалыматтарга таянып аныктай келсек, эссе – көркөм чыгармачылыктын жанры, эссеистика – турмуш чындыгын таанып билүүнүн усулу, эссе – турмуштук материалды уюштуруунун формасы, ал эми эссеистика – бир жагынан, анын негизинде реалдуу турмуш чындыгынын мазмуну өздөштүрүлүүчү, башка жагынан, көркөм чыгарманын мазмундук бүтүндүгү түзүлүүчү чыгармачылык принциптер; эссеизация – ар кандай эле чыгармачылык ишмердүүлүктөгү кубулуш, чыгармачыл ишмердүүлүктө көркөм дагы, көркөм эмес дагы, түрдүү жанрлардагы ар кыл тексттер эссеизацияга дуушарлантылат, мунун натыйжасында жанрдык чектер жуулуп, тексттин типологиялык өзгөчөлүктөрү жоюлуп, эсселешүү келип чыгат; эссеизм – көркөм ишмердүүлүк процессиндеги жанрдык белги, эссеизмге баарын автордун көз карашынан түшүндүрүү, окурман менен түз баарлашууга кирүү, көркөм образды универсалдаштыруу, аны өзгөчө көркөм жалпылоого чейин жеткирүү мүнөздүү; роман-эссе – бул азыркы романистикадагы өзгөчө кубулуш, кээ бир изилдөөчүлөр роман-эссени көркөм-документалдуу прозага кийиришет, ал эми көпчүлүгү роман-эсседен көркөм-публицистикалык прозаны көрүшөт, роман-эссе эркин формага жана композицияга ээ болгон, автордун акыркы чындыкка талаптанбаган субъективдүү пикирин билдирген публицистикалык, документалдуу жана илимий жанрлардын чегинде турган жанр болуп саналат.

3. Абдулхай Алдашевдин эссеистикасы – «Жертөлөдө ой толгоо» (1997), «Казат селинде» (1998), «Өх, бүттүкпү» (2001) роман-эсселеринен турган үчилтиги – тийиштүү деңгээлде комплекстүү илимий изилдөөгө, талдоого алынбай турат. Биз анын эссеистикасына арналган эмгектерден залкар адабиятчы К. Асаналиевдин «Эки нардын ортосунда» (1998), «Роман-эссеин жаралышы» (2002) деген макалаларын, жаш изилдөөчү А. Бешкемпированын «Кыргыз адабиятынын тарыхы» көп томдугунун 7-томундагы «Алдашев Абдулхай» аттуу монографиялык мүнөздөгү портретин (2002), филология илимдеринин доктору, профессор О. Ибраимовдун «История кыргызской литературы ХХ века» деген фундаменталдуу эмгегинин 2-томундагы А. Алдашевдин романдарына арналган барактарды (2013), ф.и.к., адабиятчы Б. Шамшиевдин «Кыргыз согуш прозасынын поэтикасы» аттуу эмгегинин 2-бабындагы «Абдулхай Алдашевдин саясий романындагы эгиз идеология кагылышы» деген параграфты (2015) атай алабыз. Ушул чакан тизме аталган автордун руханий-баалуулуктук, адептик-этикалык мааниси зор үчилтигин изилдөө иши жакшылап колго алына электигин айкын көрсөтөт.

4. Абдулхай Алдашевдин роман-эсселеринде адам тагдырын, жазмышын көркөм иликтөө, изилдөө негизги кейипкер капитан Байсаловдун акыл-оюн, аң-сезимин түйшөлткөн, башын катырган ой жоруулары, акылынын, алынын жетишинче баа берүүлөрү аркылуу жүзөгө ашат. Бул биз изилдөө объектисине айланткан роман-эсселер өз тулкусында

чоң баалуулуктук дараметти катып жатышканын күбөлөндүрөт. Автор өзүнүн роман-эсселеринде өздүк рефлексияны да, интерпретацияны да, проблематизацияны да колдонот. Ал башкалардын тажрыйбасына (З. М. Дорфмандын айтып бергендерин) кайрылып, өздүк аңдаштыруу (рефлексия) жасайт, анан аны түшүндүрүп чечмелейт (интерпретация), мындан соң турмуштук процесстерге карата жеке субъективдүү ойлорун, инновациялык тажрыйбасын билдирет (проблематизация). Роман-эсселерде автор өздүк баалуулуктар тутумун, жашоодо кандай баалуулуктарды артык көрөрүн окурманга ачып берет. Демек, анын үчилтик роман-эсселерин баалуулуктук аспекттен изилдөөнүн негиздүүлүгү эч кандай күмөн жаратпайт.

5. Диссертациянын негизги объектисин кыргыздын белгилүү жазуучусу Абдулхай Алдашевдин калеминен жаралган роман-эсселердин – «Жертөлөдө ой толгоонун», «Казат селинденин», «Өх, бүтүкпүнүн» – негизги, канондук тексттери түзүшөт. Мындан тышкары, биринчиден, эссе жанрына байланыштуу көптөгөн илимий-теориялык эмгектерди жана, экинчиден, Абдулхай Алдашевдин чыгармачылык ишмердүүлүгүнө байланыштуу жазылган азгантай эмгектерди да илимий булак катары пайдаланып, ылайыгына жараша изилдөө объектисине киргизебиз.

6. Изилдөөбүздүн негизги предметин көрүнүктүү жазуучу Абдулхай Алдашевдин эссеистикасынын баалуулуктук мазмуну, үчилтикке кирген роман-эсселерде чагылтылган жана ачылып берилген жалпы адамзаттык баалуулуктар түзүп турат. Абдулхай Алдашевдин чыгармачыл инсаны, турмушта ал тутунган баалуулуктар, анын роман-эсселеринде мына ошол баалуулуктардын көркөм чагылуусу, анын чыгармачылыгындагы эссе жанрдык формасы, анын эссеистикасында камтылган жалпы адамзаттык баалуулуктар, автордун социалдык-саясий көйгөйлөр боюнча жекече эссеистик рефлексиясы да изилдөөнүн предметине камтылат.

7. Изилдөөнүн теориялык-методологиялык базасын окумуштуулар-изилдөөчүлөр А. А. Алексеевдин, Н. А. Аничкинанын, В. И. Березкинанын, Н. И. Бушманованын, С. А. Гарушьяндын, П. А. Горпиняктын, А. Л. Дмитровскийдин, О. И. Дурованын, Н. В. Егорованын, К. В. Загородневанын, К. А. Зацепиндин, Е. П. Зыкованын, О. Б. Ивановдун, Л. Г. Кайданын, Л. Ф. Компанцеванын, Т. Ю. Лямзинанын, Е. В. Маськованын, Н. А. Никулинанын, Д. Н. Перезовдун, В. А. Пестеревдин, Е. А. Постнованын, Т. Э. Ратькинанын, О. И. Рёснестин, Н. Б. Руженцеванын, Н. В. Славянскаянын, С. Ю. Соломатинанын, Ю. Н. Сысоеванын, И. В. Устинованын, М. Г. Хелаянын, М. Н. Эпштейндин, ошондой эле чет элдик окумуштуулар Т. Адорнонун, Г. Гуддун, Д. Друэринин, К. Де Обалдианын, Т. Шевальенин дүйнөлүк адабияттагы эссе теориясына багышталган, эссе, эссеистика, эссеизация, эссеизм, роман-эссе түшүнүктөрү ар тараптуу иликтенген илимий эмгектери, мындан тышкары кыргыз окумуштуулары К. Асаналиевдин, А. Бешкемпированын, О. Ибраимовдун, Б. Шамшиевдин Абдулхай Алдашевдин аталган үчилтигине байланыштуу жасаган илимий талдоолору, жана адабиятчы А. Жантаевдин XX кылымдагы кыргыз адабиятын изилдөөдө баалуулуктук методологияны колдонуу жаатындагы жаңычыл илимий макалалары түзөт. Изилдөөнүн натыйжаларынын илимий жактан ишеничтүүлүгү материалды комплекстүү мамиленин негизинде кеңири талдоо менен камсыздалат, анда биографиялык, салыштырма-тарыхый, сыпаттама-талдоочулук жана баалуулуктук усулдар айкалыша колдонулат.

8. Автор катары Абдулхай Алдашевдин дүйнөкөрүмүнүн баалуулуктук негиздерине келе турган болсок, ал өз үчилтигинде эң биринчи эле Жаратканды өтө бийик баалуулук катары карай турганын, Кудайдын ырайымынан үмүт эте турганын, бир гана Аллага ишене турганын билдирет. Мындан биз анын баалуулуктук тутумунда негизги орунду Жараткан ээлей турганын билебиз. Буга балачакта атасы ага Кудай, дин жөнүндө билим, тарбия бергени себеп болгон. Ошондуктан автор өзүнүн роман-эсселеринде кудурети күчтүү Кудайды өз кейипкеринин ой толгоолорунун башкы субъектисине, анын кыйын-кысталаң кырдаалдардагы маектешине, башкысы, адам турмушундагы бийик баалуулукка айлантат.

9. Абдулхай Алдашев өз үчилтигинде өмүр-өлүм баалуулуктук дихотомиясына өзгөчө маанилүү орун берет. Ал кан күйгөн каардуу согушка катышкан, өлүмдү тике карап, кан кечкен фронтовик катары, өмүр баалуулугунун адам баласы үчүн мааниси зор экенин,

өлүм баалуулугу анын каршысында турарын, экөө дайыма катарлаш жүрүшөрүн, ушул дөөлөттөр адам жашоосунун оң-сол кырларын ачып берерин баалуулуктук аспектке терең ачууга жетишет.

10. Абдулхай Алдашевдин эссеисттик үчилтигинде жакшылык-жамандык дихотомиясы абдан көрсөтмөлүү чагылтылат. Мунун жөнү бар, анткени чыгарма адам өмүрүн чака тыйынча көрбөгөн, адам өлүмү көнүмүшкө айланган кандуу согуш туурасында. Ал эми согуш өзү турушу менен зор жамандык.

11. Абдулхай Алдашевдин үчилтигине кирген роман-эсселер – «Жертөлөдө ой толгоо», «Казат селинде», «Өх, бүттүкпү», – жалпы адамзаттык ар кыл баалуулуктарды тулкусуна камтыган терең аксиологиялык мазмундуу чыгармалар болуп саналат. Аларда камтылган баалуулуктардын арасынан Кудай, өмүр, өлүм, жамандык, жакшылык өңдүү түбөлүктүү категорияларга орчундуу орун берилет. Бул жагынан алсак, А. Алдашевдин эссеистикасын так ушул баалуулуктук мазмуну өзгөчөлөнтүп турары анык. Демек, изилдөөчүлөр, анын ичинде биз дагы, аталган роман-эсселерди аксиологиялык аспектен талдоого алуубуз, изилдөөбүз үчүн толук негиздер бар.

Бүгүн кандай гана изилдөөдө болбосун, аягында практикалык сунуштар берилиши кажет. Биз төмөнкү практикалык сунуштарды беребиз:

Диссертацияда алынган илимий натыйжалар кыргыз адабият таануусунда эссе жанрына тийиштүү көркөм-адабий туундуларды адабият таануучулук мүнөздө изилдөө ишин жандандырууга, аны мындан ары өнүктүрүүгө, күчтөнтүүгө олуттуу өбөлгө, таяныч, түрткү болуп бере алышат. Алсак, келечекте Мукай Элебаевдин «Узак жол» (1936; 1949), Түгөлбай Сыдыкбековдун «Жол» (1982), «Бел-белес» (1996), Кубатбек Жусубалиевдин «Муздак дубалдар» (1990), «Сүйүүм менин чымчык болуп сага учат» (1990), Чыңгыз Айтматовдун «Кассандра тамгасы» (1996), «Тоолор кулаганда» (2008), Өскөн Даникеевдин «Арман» (2005), Аман Саспаевдин «Шашкедеги кара туман» (2012), Шайлообек Дүйшеевдин «Агындылар» (2013, автор өзү роман деп атайт) деген ж.б. романдарды эссеистиканын үлгүсү катары карап, көптөгөн маанилүү жана кызыктуу темаларда аксиологиялык аспекткеги адабият таануучулук изилдөөлөрдү жүргүзүүгө болот. Ошондой эле кыргыз профессионал жазма адабиятында түзүлгөн аңгемелердин, повесттердин арасынан да эссеисттик маанайда жазылгандарын аныктоо ишмердүүлүгүн колго алууга толук мүмкүн. Ушул ж.б. иштер кыргыз адабият таануусунун ареалын кеңейтет, масштабын чоңойтот, анын жаңы багыттарда бутактанып өнүгүүсүнө түрткү, стимул болот.

Айталы, биздин болжолубузда, келечекте кыргыз профессионал жазма адабиятынын үлгүлөрү, кыргыз жазуучуларынын көркөм туундулары боюнча төмөнкүдөй темаларда изилдөөлөрдү жасоого болот:

1. Кыргыз романистикасында эссеисттик багыттын түптөлүшү жана өнүгүшү.
2. Кыргыз прозасындагы повесть жанрында эссеисттик тажрыйбалардын орун алуусу.
3. Кыргыз аңгеме жанрындагы эссеисттик маанайдагы көркөм туундулар.
4. Мукай Элебаевдин «Узак жол» романынын эссеисттик мазмуну.
5. Түгөлбай Сыдыкбековдун эссеисттик тажрыйбалары: «Жол» автобиографиялык романынын, «Бел-белес» роман-эссесинин мисалында.
6. Кубатбек Жусубалиевдин «Муздак дубалдар» «Сүйүүм менин чымчык болуп сага учат» романдарынын эссеисттик табияты.
7. Чыңгыз Айтматовдун «Кассандра тамгасы», «Тоолор кулаганда» романдарындагы эссеисттик ой толгоолор.
8. Өскөн Даникеевдин «Арман» роман-эссесинин баалуулуктар тутуму.
9. Аман Саспаевдин «Шашкедеги кара туман» романынын эссеисттик мүнөзү.
10. Шайлообек Дүйшеевдин «Агындылар» эссесинин моралдык-этикалык, руханий-баалуулуктук мазмуну.

Эгер зарылчылык туулса, кыргыз профессионал жазма адабиятындагы эссеисттик мүнөздөгү адабий-көркөм туундулар жөнүндө изилдөөлөрдүн тематикасын мындан дагы байытууга, темаларды мындан дагы арбытууга болот. Жакшылап ойлонсок, кыргыз

эссеистикасын изилдөө багытын өнүктүрүү улуттук илимдеги адабият таануу тармагынын масштабын болуп көрбөгөндөй кеңейтет.

Жалпы баарыңыздарга көңүл бурганыңыздар үчүн чоң ыракмат!

Аман кызы Б: Кафедрага иштин кол жазмасы берилген, баарыбыз окуп таанышканбыз, анда изденүүчүгө диссертациянын мазмуну боюнча суроолоруңуздар болсо берсеңиздер. Суроо-жоопко өтөлүк.

Аскар уулу Таалай: Эссенин кандай тиби жана моделдери бар?

Токтомаметова Ж. А.: Рахмат. Эссенин эки тиби бар. Чыгыш жана батыш типтери. Эссе жанрынын ушул белгилери анын дүйнөлүк адабияттын тарыхында акырындык менен түптөлүүсүнүн жана өнүгүүсүнүн натыйжасында келип чыккан. Азыр эссени изилдөөчүлөрдүн көпчүлүгү анын пайда болуусуна жана өнүгүүсүнө түрткү болгон негизги эки башат барлыгын белгилешет: 1) чыгыш башаты – Сэй Сёнагондун «Төшөк башындагы жазмалары» (X к.), ошондой эле Камо Тэмэйдin «Үжүрөдөгү жазмалары» (XIII к.), Еси Кэнконун «Эс алуу сааттарындасы» (XV к.) ж.б.; 2) батыш башаты – Мишель Монтендин «Тажрыйбалары» (1580-ж.) жана анын жолун жолдоочулардын эсселери.

Жалпы жонунан умтулуусу бирдей болсо да, эссенин чыгыш жана батыш башаттары бир аз көркөмдүк-түзүмдүк айырмаларга, өзгөчөлүктөргө ээ болушат. Чыгыш башатынын негизинде кубулуштардын этикалык-эстетикалык кырын чагылткан медитациялык байкоо салуу жатат, ал эми батыш башатынын уңгусунда барлыктын, тиричиликтин этикалык-рационалдык аспектисин таануу турат. Башкача айтканда, чыгыш адамы үчүн автордун чынчылдыгынын башкы чен-өлчөмү табият менен адам турмушунун төптүгү сезими болуп саналат, ал эми батыш адамы үчүн адам жана коом маселелери башкы орунга чыгат. Эссенин көркөм өнөрдүн ар кыл жанрлары менен тыгыз байланышы мына ушундан улам, муру кээ бир изилдөөчүлөр абдаң адилеттүү байкашат. Мисалга, илимпоз А. Л. Дмитровский батыш эссенин чыгыштагы аналогу деп эсептелген дзуйхицу жанрынын «теги кытайча «суйбиден» башталат, бул «калемдин издери боюнча» дегенди туюнтат» деп белгилейт.

Таанымдык көз караштан алганда чыгыш эссеси кубулуштарда чыңалуунун башынан эле жоктугуна негизделип, бул окурманды медитациялык мүнөздөгү баарын камтуу айлампасына тартып, кабыл алуунун кенендигин арбыткан. Ал эми батыш эссеси байыркы грек ойчулдары Платон диалектика, Сократ майевтика деп атаган кубулуштарга – б.а. парадокстордун, табышмактардын, метафоралардын жана унчукпоолордун жардамы менен окурманды жигердүү жооп издөө абалына кийирүүчү ой жүгүртүү талаасынын чыңалуусун түзүү мүмкүндүгүнө негизделет.

Умтулуудагы айырмага тийиштүү дагы бир маанилүү байкоо, авторлорду өз чыгармаларын жазууга түрткөн жекече себептерде жатат. Алсак, Сэй Сёнагон жазмаларын күчкө толуп гүлдөп турган жаш чагында жүргүзгөн: ал канышадан бир таңгак сапаттуу кагаз белекке алат да, сонундук, сулуулук эстетикалык сезимине ээ болгондуктан, ушул белекти өзү каалагандай, көркөмдүү күндөлүк жазмалар жүргүзүү үчүн пайдаланат. Ал эми Мишель де Монтень катуу оорулуу адам болучу да, өзү «чынында кандай болгону» тууралуу кийинки муундарга эскерүүлөрдү калтыруу үчүн жазган. Эки автордун тең ушул баштапкы туруму кокусунан эмес, ал эссе жанрынын көркөм чыгармачылыктагы кызматтык багытталышынын, арналышынын карама-каршылыктуулугун, уюлдуулугун баса көрсөтөт: эстелик болуу же өзүнчө эле бир экзистенциялык нускама, кубулуштар дүйнөсү боюнча жол көрсөткүч болуу.

Чоробаева Н.А.: Батыштык эссе менен чыгыштык эссенин бириктирилген жери?

Токтомаметова Ж. А.: Чыгыш эссенин башаты күндөлүк жазмалары болуп, алардын коомдук кыры маанилүү тарыхый инсандардын турмуш-тиричилигин сыпаттоо, ошондой эле автордун социалдашуу маселелери менен чектелет. Ал эми Европада эссенин башаты үгүт-насыят болгондуктан, анын коомдук-саясий арналышы эссеистиканын негизине умтулуу доминантасы катары жаткан. Ушуга байланыштуу жанрдын чыгыш жана батыш варианттарынын өнүгүү жолдору айырмалуу болуп чыккан.

Европада эссенин жекече «тажрыйбадан» жанрга айлануусу биринчи кезекте маалыматты баяндоонун ушул манерасынын улуттук варианттарынын пайда болуусу менен байланышкан. Алсак, *essai* (тажрыйба, сыноо) сөзүнүн маанисинин «ачыктыгына» негизделген жанрдын табиятын тажрыйба катары алгачкы түшүнүү, Францияда, жанрдын негиздөөчүсү Мишель Монтендин мекенинде жайылган. Ошол түшүнүүгө ылайык, «сыноо», жекече мүнөздөгү адеп-ахлакка чакыруучу сүртүмдөр түрүндөгү бардык чыгармалар эссеге киришет. Кийин, экзистенциалисттердин эссеистикасынын аркасында, адам жана коом проблематикасы метафизикалык бийиктикке көтөрүлөт да, эссе көркөм адабият аймагына сүнгүп кирет: 1960-80-жылдарга карата ар кыл өлкөлөрдүн авторлору повесть менен новелланын, анан романдын эссеизациясын жүзөгө ашырышат (мисалы, француз жазуучусу, философу, публицисти, эссеисти А. Камюнун «Козголоңчул адамы», англис эссеисти, драматургу, романисти Д. Б. Пристлинин, англис ойчулу, журналисти, жазуучусу Г. К. Честертондун чыгармалары, дат философу, психологу, жазуучусу С. Кьеркегордун «Жоркунуч жана титирөөсү», норвеж жазуучусу жана сүрөтчүсү Й. Бёрнхейбунун үчилтиги ж.б.).

Эссенин табиятына карата экинчи түшүнүү англис тилдүү өлкөлөргө мүнөздүү, аларда эссе түшүнүгү, англис философу Ф. Бэкондун жана анын жолун жолдоочулардын аркасы менен, көлөмү чакан чыгарма маанисине ээ болгон, анда жалпы кабыл алынган көз караштан айырмалануу мүмкүндүгүнө жүйөө келтирген логикалык ыкмаларды чебер колдонуудан улам автордун туруму жаңы жана кызыктуу берилет. Көпчүлүк изилдөөчүлөр ушул жанрдын публицистикалык вариантына башат болгон англис эссенин дал ушундай мүнөздөшөт. Жанрдын америкалык теориясында да, жаңылыктын милдеттүүлүгүн чыгарып таштаганда, ошол эле маани басымдуулук кылат. Алсак, Р. Шулес жана К. Клаус «эссе» терминин каалаган эле чакан көлөмдөгү беллетристтик эмес адабиятты туюнтуу үчүн колдонушат.

Ошол эле маалда Германияда XIX кылымдын экинчи жарымында, лингвистика философиясынын идеяларын өнүктүрүшкөн немец филологу, философу жана тилчиси Фридрих Вильгельм Кристиан Карл Фердинанд фон Гумбольдтун жана анын жолун жолдоочулардын көз караштарынын жайылуусу менен, рефлексиянын абдан белгилүү тармактарынын бири тил болуп калат. Эссеистиканын салттуу темаларынын тизмегине тил жана улуттук аң-сезим жөнүндө рефлексия кошулат. Австриялык декадент-символист Гуго фон Гофмансталдын адабият жана улуттук маданият жөнүндө эссеси; француз экзистенциалисти Фрэнсис Понждун эссеистикасы; француз жазуучусу, эссеисти, постструктурализмдин жарчысы Морис Бланшонун тилдин алсыздыгы жана дүйнөнүн кыйроосу жөнүндө эссеси; анан мексикалык акын, эссеист, публицист Октавио Пастын поэзия жана коом жөнүндө эссеси; англис христиан ойчулдары Гильберт Кит Честертондун, Жозеф Хилэр Бэллоктун ж.б. эсселери пайда болот.

Европалык эссе менен жарыша, мухиттин ары жагында, АКШда да ушул жанр кеңири жайылат, мында аны алгач америкалык трансцендентализмдин белгилүү өкүлдөрү, философ, акын, эссеист Ральф Уолдо Эмерсон, ойчул, жазуучу Генри Дэвид Торо, андан соң жазуучу, тарыхчы Генри Брукс Адамс, жазуучу, эссеист Эдвард Пол Абби, жазуучу, акын, сынчы Жон Хойер Апдайк, жазуучу, эссеист, драматург Юджин Лютер Гор Видал, жазуучу, эссеист, сынчы Жулиан Патрик Барнс ж.б. өнүктүрүшөт.

Испан тилдүү адабияттарда эссе жанрын чечмелөө бирде француз, бирде англис канонуна байланат да, көбүнчө субъективдүү түшүндүрүлөт. Мисалы, Ксавьер Виллаурутия эссени философия менен публицистиканын өз ара аракеттешүүсүнүн натыйжасы дейт, ал эми Альфонсо Рейес ойду билдирүүнүн адабияттын башка илимий тармактар менен карым-катнашын камсыздоочу формасы деп атайт. Бирок рефлексия объектисинин айырмасына карабай, эссенин бардык түрлөрү социалдык проблематика менен өз байланышын дайыма сакташат.

Жанрдын өнүгүү тарыхы жаатында кеп кылганда, анын өз алдынча көркөмдүк бирдик катары ишке ашуу мүмкүн эместигин жеңип өтүүсү өтө маанилүү: эссенин чыгыштык дагы, батыштык дагы варианттары маданият мейкиндигинде жыйнактар формасында гана жашай алышкан. Алсак, X-XIII кк. япон эссеистикасын сыпаттап,

адабиятчы В. Н. Горегляд белгилейт: «К эссеистическому жанру относят авторские собрания коротких новелл, описаний природы, рассуждений, кратких заметок по различным поводам, перечислений предметов, объединенных автором по одному какому-либо признаку, – без видимой системы в чередовании разнородных элементов»

Чоробаева Н. А.: “Жер толоодо ой толгоодо” кандай баалуулуктар бар?

Токтомаметова Ж. А.: А. Алдашевдин үчилтик роман-эсселеринде эстетикалык, этикалык, маданий баалуулуктар бар. Адегенде Кудай туурасында бир-эки ооз сөзгө орун берели. Кудай – бул кудуреттүү, табияттан артыкча Бийик Жандын аталышы. Маданияттын өнүгүүсүнүн бийик деңгээлинде, руханий элитанын деңгээлинде Кудай – адамдын идеалы жана анын эң бийик доминанттуу баалуулугу болуп чыгат. Мында жеке жашоо Кудайга багышталса гана ал аң-сезимдүү жашоо сыпатын алат. Ал эми жеке жашоону Кудайга багыштоо дегенибиз – **жакшылык**. Бийик Куранда жакшылык баалуулугуна мындайча баа берилет: «Жүзүн чыгышка же батышка буруу эле жакшылык эмес. Жакшылык бул – Аллахка, Кыйамат күнүнө, периштелерге, китептерге, пайгамбарларга бийман келтирүү. Жакындарына, жетимдерге, кедейлерге, жолоочуга, тидемчилерге, күң-кулдарга жакшы көргөнүнө карабай мал-дүнүйөсүн бергендер, намаздарды толук окугандар, садака бергендер, эгер убада берсе убадасына тургандар, кедейликте, кырсыкта жана согушта сабырдуу болгондор. Абдулхай Алдашевдин үчилтигине кирген роман-эсселер – «Жертөлөдө ой толгоо», «Казат селинде», «Өх, бүттүкпү», – жалпы адамзаттык ар кыл баалуулуктарды тулкусуна камтыган терең аксиологиялык мазмундуу чыгармалар болуп саналат. Аларда камтылган баалуулуктардын арасынан **Кудай, өмүр, өлүм, жамандык, жакшылык** өндүү түбөлүктүү категорияларга орчундуу орун берилет. Бул жагынан алсак, А. Алдашевдин эссеистикасын так ушул баалуулуктук мазмуну өзгөчөлөнтүп турары анык. Демек, изилдөөчүлөр, анын ичинде биз дагы, аталган роман-эсселерди аксиологиялык аспекттен талдоого алуубуз, изилдөөбүз үчүн толук негиздер бар.

Аман кызы Б.: А. Алдашевдин эссеистикалык ой-толгоолорунда кандай алдыңкы пландарды койгон?

Токтомаметова Ж. А.: А. Алдашевдин үчилтигине кирген роман-эсселер – «Жертөлөдө ой толгоо», «Казат селинде», «Өх, бүттүкпү», – мазмунунда жалпы адамзаттык оң-терс баалуулуктарды салыштыруу иретинде камтыган терең аксиологиялык мааниге ээ көркөм туундулар экени талашсыз. Бул роман-эсселерде камтылган баалуулуктардын ичинен Кудай, өмүр, өлүм, жамандык, жакшылык өндүү түбөлүктүү категорияларга орчундуу орун берилет. Абдулхай Алдашевдин эссеистикасын так ушул терең баалуулуктук мазмуну согуш темасындагы башка көркөм туундулардан өзгөчөлөнтүп турат. Демек, изилдөөчүлөр, анын ичинде биз дагы, аталган роман-эсселерди аксиологиялык аспекттен талдоого алуубуз, изилдөөбүз үчүн толук илимий негиздер бар.

Касаболотова Г. А.: Иштин илимий жанылыгы эмне?

Токтомаметова Ж. А.: Иштин жаңычылдыгын анда Абдулхай Алдашевдин эссеистикасынын баалуулуктук мазмунун изилдөө алгач ирет жүргүзүлгөндүгү түзүп турат. Мындан тышкары, темага байланыштуу адабият таануу илиминдеги эссе теориясынын калыптануусу жана өнүгүүсү ырааттуу талдоого алынат.

Аман кызы Б.: Урматтуу катышуучулар, эгерде сурооңузда жок болсо, анда сунуштарга каалоо-тилектерге кезек берсек.

Аскар уулу Т.: Абдан жакшы актуалуу тема экен. Үстүнөн дагы жакшылап иштеңиз, жакшы ийгиликке жетишесиз деп ойлойм. Ийгилик сизге.

Таштанкулова Ж.: Жазгүлдүн иши базалык билимине төп келеби? Себеби, сиз англис тилчи болсоңуз, эмне үчүн накта кыргыз адабиятынын багытын тандап алдыңыз?

Токтомаметова Ж. А.: Мен өзү филологмун, демек кыргыз адабияты боюнча изилдөө жасай аламын. Анын үстүнө илимде түпкү адистикке катуу чектөө ветеринария жана медицинада гана бар, башка тармактарда жок.

Урматтуу бүгүнкү отурумдун катышуучулары! Бардыгыңыздарга биздин диссертациянын кол жазмасын талкуулоого активдүү катышканыңыздар үчүн ыраазычылык билдирем. Отурумда айтылган сиздердин сунуштарыңыздарды сөзсүз эске алып, оңдоого аракет кылам.

